

Tomasz Błaszczyk

Początki jezuickich misji ludowych na Śląsku w XIX wieku

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 13/1, 41-52

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

POCZĄTKI JEZUICKICH MISJI LUDOWYCH NA ŚLĄSKU W XIX WIEKU

Wstęp

Dynamika wydarzeń XIX w. doprowadziła do wielkiego zawirowania na arenie politycznej Europy, które nie były bez wpływu na losy Kościoła katolickiego, także na Śląsku.

Nie bez znaczenia była w tym czasie pruska sekularyzacja (1810), która przyczyniła się do upadku wrocławskiej kapituły katedralnej i kapituł kolegiackich, licznych klasztorów oraz pozostających pod auspicjami Kościoła szkół i szpitali¹. Edyktem rządowym z 30.10.1810 r. zniesiono 96% męskich domów zakonnych i 76% żeńskich². Rok później protestanckie władze państwowe zadekretowały 100 parafii katolickich na Śląsku jako wygasłe celem przekazania ich protestantom. Dopiero pod naporem sprzeciwu ludności katolickiej i wrocławskiego konsystorza wstrzymano dekretem królewskim z 20.08.1840 r. dalszą kasatę parafii katolickich³.

Wielkim ciosem dla Kościoła katolickiego na Śląsku okazał się dekret króla Fryderyka Wilhelma III o małżeństwach mieszanych z 1803 r. Nakazywał on wychowywanie dzieci, pochodzących z tychże małżeństw, w religii ojca⁴. Dekret, który zakładał większą procentowość ożenku ewangelików z katoliczkami, był na tyle niekorzystny dla Kościoła katolickiego, że w efekcie prowadził do osłabienia i zmniejszenia populacji katolickiej i miał przyczynić się do usprawnienia procesu całkowitej jej protestantyzacji⁵. Biskupi niemieccy opo-

¹ J. P a t e r, *Tysiąc lat [archi] diecezji wrocławskiej*. Kalendarz wrocławski. R. 41: 2000, s. 143.

² P. P. G a c h, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*. Lublin 1984, s. 69-78.

³ B. K u m o r, *Historia Kościoła*. Cz. 7. Lublin 1991, s. 125-126.

⁴ T. B ł a s z c z y k, *Problem małżeństw mieszanych na Śląsku w czasach pruskich*. Wrocławski Przegląd Teologiczny. R. 11: 2003, nr 2, s. 119.

⁵ J. M y s z o r, *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821-1914*. Katowice 1991, s. 65; B. K u m o r, *Historia Kościoła*. Cz. 7. Lublin 1991, s. 34; J. K ö h l e r, *Die katholische Kirche. W: Geschichte Kirche. Preußisch-Schlesien 1740-1945. Österreichisch-Schlesien 1740-1918/45*. Red. J. J. M e n z e l. T. 3. Stuttgart 1999, s. 197.

wiedzieli się za wiernością prawom kościelnym i mimo obowiązujących norm państwowych żądali gwarancji katolickiego wychowania potomstwa z małżeństw mieszanych. Jedyne biskup wrocławski Leopold Sedlnitzky, który utrzymywał zażyłe kontakty z nadprezydentem Śląska Teodorem Merckelem i pruskim dworem królewskim, a w sprawach wiary reprezentował poglądy dalekie od zmysłu kościelnego, opowiedział się za ustawodawstwem państwowym, doprowadzając tym samym do wielkiego kryzysu życia religijnego na Śląsku⁶. Kryzys ten wzmagany był także przez wrocławski naukowy ośrodek uniwersytecki, który wypromował błędne kierunki teologiczne güntherianizmu i hermезjanizmu, jak również przyczynił się do promocji ruchu neologicznego, które były sprzeczne z normatywami Kościoła katolickiego⁷. Zagrożeniem dla katolicyzmu śląskiego była również działalność ks. Jana Ronge, twórcy idei katolicyzmu niemieckiego⁸.

Dla władz państwowych postawy indyferentne były korzystną sytuacją, a osłabiony wewnętrzną anarchią Kościół katolicki był słabym partnerem w debacie nad politycznymi przemianami jakie następowały w Niemczech. Słabość Kościoła przekładała się na działania społeczeństwa, które w walce o podniesienie poziomu egzystencji oraz o swoje prawa przyjmowało rewolucyjne postawy. Już na początku lat 40. XIX stulecia doszło do powstania tkaczy śląskich. Przyczynę tego upatrywano, obok panującego w tym czasie głodu, także w braku opieki socjalnej⁹. Ogólne niezadowolenie społeczne, wynikające z fatalnych wręcz warunków pracy, obniżenia poziomu egzystencji do minimum

⁶ J. Jungnitz, *Die Breslauer Weihbischöfe*. Breslau 1914, s. 372; J. Gottschalk, *Übertritt, Tod und Grabstätte des ehemaligen Breslauer Fürstbischofs Graf Leopold von Sedlnitzky*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte. T. 5: 1940, s. 209; W. Urban, *Leopold hr. Sedlnicki książę biskup wrocławski 1836-1840 na tle dziejów Kościoła na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku*. Warszawa 1955, s. 238-239; J. Neger, *Geschichte des Breslauer Domkapitels im Rahmen der Diözesangeschichte vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Ende Zweiten Weltkrieges*. Hildesheim 1964, s. 51-53; E. Gatz, *Sedlnitzky Leopold Graf (1787-1871)*. W: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*. Red. E. Gatz. Berlin 1983, s. 697; T. Błaszczak, *Fakultet Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1914. Aspekt historyczno-prawny*. Legnica 2001, s. 128.

⁷ E. Kleinedam, *Die Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Breslau 1811-1945*. Köln 1961, s. 47-55; M. Pater, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*. Wrocław 1997, s. 96; J. Mandziuk, *Błędne kierunki teologiczne*. Przegląd Kalwaryjski. T. 5: 1998, s. 119; J. Pater, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1702-1945*. W: *Słowo nieskowane. Księga jubileuszowa dla ks. Jana Kruciny*. Red. A. Nowicki, J. Tyrawa. Wrocław 1998, s. 630; M. Czaplinski, *Dzieje Śląska od 1806 do 1945 roku*. W: *Historia Śląska*. Red. M. Czaplinski, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik. Wrocław 2002, s. 276; T. Błaszczak, *Działalność kościelna Antoniego i Augustyna Theinerów*. Wrocławski Przegląd Teologiczny. R. 12: 2004, nr 2, s. 41.

⁸ Zob. T. Błaszczak, *Działalność ks. Jana Ronge na Śląsku*. Saeculum Christianum. R. 11: 2004, nr 2.

⁹ A. Schner, *Über die Zustände der arbeitenden Klassen in Breslau*. Berlin 1845, s. 33.

socjalnego, zahamowania lepszych jakościowo, ale droższych od przemysłowych, towarów rękodzielniczych, co wywołało kryzys poszczególnych sektorów zawodowych i przyczyniło się do wychodźstwa zarobkowego, niepowodzenia reform agrarnych, klęska urodzaju, spotęgowana głodem i epidemiami, doprowadziło w efekcie do wybuchu wielkiej rewolucji społecznej, która przybrała miano Wiosny Ludów (1848)¹⁰.

Czas ten napawał społeczeństwo nadzieją na pozytywne rozwiązania w kwestiach polityczno-społeczno-ekonomicznych. Jednakże konfrontacja z wolnym rynkiem i prawami rodzącego się kapitalizmu jeszcze bardziej przyczyniła się do zubożenia ekonomicznego społeczeństwa i pogłębienia nierówności społecznych, a w efekcie do ubóstwa duchowego. Przyczyną tego stanu była gwałtowna industrializacja, która doprowadziła do wzrostu liczby proletariatu oraz wskaźników bezrobocia¹¹. Zatrudnianie w fabrykach robotnic, które często padały ofiarą demoralizacji zrodziły problem nieślubnych i niechcianych dzieci¹². Ponadto wzrastająca ilość wyszynków przyczyniła się do rozwoju alkoholizmu, który stał się problemem społecznym Śląska¹³.

Liberalna postawa społeczeństwa śląskiego także w kwestiach wiary doprowadziła do dechrystianizacja życia i jego duchowego spłylenia. Dlatego też w działaniach duszpasterskich, celem przeciwstawienia się negatywnym trendom, widziano potrzebę ożywienia religijnego. Jedną z takich form okazały się misje ludowe.

1. Idea misji ludowych

Misje ludowe, które zrodziły się na początku epoki nowożytnej, były jedną z najbardziej wyróżniających się strategii duszpasterskich. Swój rozkwit przeżywały w XVIII w. i przyczyniły się do religijnego przebudzenia społeczności zagrożonej wpływami protestantyzmu. Starannie opracowany program zakładał głoszenie kazań, katechezy, spowiedź oraz zakładanie lub reformowanie bractw¹⁴.

¹⁰ Z. Zieliński, *Niemcy. Zarys dziejów*. Katowice 1998, s. 132-136.

¹¹ R. B i g d o Ń, *Religijność mieszkańców Bytomia w dobie industrializacji. (Na przykładzie parafii NMP w Bytomiu od połowy XIX wieku do pierwszej wojny światowej)*. Lublin 1968, mps, s. 275.

¹² J. S w a s t e k, *Zarys życia i duchowości Sługi Bożego księdza Roberta Spiskego, założyciela Siostr św. Jadwigi. W: Ludzie Kościoła katolickiego na Ziemi Śląskiej*. Red. K. M a t w i j o w s k i. Wrocław 1994, s. 79.

¹³ K. P r u s, *O walce z pijaństwem na Śląsku Górnym za czasów księdza Ficka w roku 1844*. Bytom 1914, s. 8; A. T a r g, *Duszpasterska i dobroczynna działalność duchowieństwa w okresie klęsk żywiołowych na Górnym Śląsku*. *Nasza Przeszość*. T. 24: 1966, s. 262; J. M y s z o r, *Ruch trzeźwości na Górnym Śląsku w latach 1844-1914*. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. T. 14: 1981, s. 220.

¹⁴ J. W. O'M a l l e y, *Pierwsi jezuici*. Kraków 1999, s. 195.

Misje ludowe nabrały szczególnego znaczenia dla jezuitów, którzy w każdym niemal kolegium i rezydencji posiadali odpowiednio przygotowane grupy misyjne gotowe do podjęcia działalności ewangelizacyjnej wśród ludu a także elit dworskich¹⁵. Dla celów misji wytworzyli odpowiednią metodę realizowaną w miastach, gdzie odbywały się głównie na rynku lub większym placu miasta, kościołach parafialnych, które przeprowadzane przy wystawionym Najświętszym Sakramencie trwały najczęściej od 3 do 4 tygodni z porannymi i wieczornymi naukami oraz w wioskach, gdzie przy uwzględnieniu przeprowadzenia koniecznych prac polowych przez ludność poddańczą trwały co najmniej tydzień¹⁶.

Nietypowej misji podjęli się jezuita w XVI w. kiedy to na zaproszenie księcia bawarskiego przez 6 miesięcy w swoich naukach broniąc autorytetu Kościoła, natury sakramentów, ofiarniczego charakteru Mszy św. oraz wyjaśniając doktrynę Kościoła katolickiego, dążyli do umocnienia w wierze chwiejnych katolików bawarskich. Misje te miały charakter polemiczny i zorganizowane były celem zwalczania luteran¹⁷.

Wraz z kasatą zakonu (1773) działalność misyjna jezuitów została zahamowana, a mimo sporadycznych działań apostolskich podejmowanych przez exjezuitów misje ludowe całkowicie upadły.

W XIX w. w obliczu słabnącej pozycji Kościoła w Niemczech, jak również indyferentnych postaw katolików powrócono do idei misji, uważając je jako skuteczny środek podnoszenia świadomości religijnej wiernych. Wskreszenie misji okazało się jednym z zadań jakie stawiał Kościołowi papież Pius VII, który przez ich restytucję widział także możliwość odnowy wewnętrznej Kościoła¹⁸. Podobnie jego następca papież Leon XII, który był wielkim propagatorem misji ludowych, uważał, że do ich przeprowadzenia powinni być wyznaczeni księża diecezjalni. Dla nich projektowano utworzenie w Rzymie specjalnych kursów misyjnych, które miały ich przygotować do prowadzenia misji ludowych¹⁹. Plany te okazały się jednak nierealne, mimo że początkowo w niektórych krajach europejskich to właśnie księża diecezjalni rozpoczęli przeprowadzanie misji ludowych jak to miało miejsce np. we Francji. Prowadzenie misji ludowych dość szybko przejęły zatem zgromadzenia zakonne, które wyspecja-

¹⁵ L. G r z e b i e ń, *Misje ludowe*. W: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*. Red. L. G r z e b i e ń. Kraków 1996, s. 428.

¹⁶ L. G r z e b i e ń, *Jezuici*. Kraków 1999, s. 18.

¹⁷ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert*. Freiburg 1907, s. 471-472.

¹⁸ R. A u b e r t, *Die katholische Kirche nach dem Wiener Kongress*. W: *Handbuch der Kirchengeschichte*. Red. H. J e d i n. T. 6, cz. 1. Freiburg-Basel-Wien 1985, s. 115; Z. Z i e l i ń s k i, *Papieswo i papież dwóch ostatnich wieków*. Warszawa 1983, s. 86.

¹⁹ B. D u h r, *Aktenstücke zur Geschichte der Jesuitenmissionen in Deutschland 1848-1872*. Freiburg im Breisgau 1903, s. V.

lizowały się w tym szczególnym apostołacie. Na obszarze Niemiec szczególną rolę odegrali lazaryści, kapucyni, franciszkanie, redemptoryści oraz jezuici²⁰. Redemptoryści podjęli się misji ludowych na terenie Bawarii jeszcze przed 1848 r. Jednakże w swojej misyjnej działalności napotykali na poważne trudności ze strony rządu bawarskiego, który dla ich przeprowadzenia domagał się specjalnych zezwoleń²¹. Także jezuici jako księża diecezjalni wsławili się misjami ludowymi w Tyrolu. Jednakże ich wygnanie z terenów Szwajcarii (1847) czy z Austrii (1848) doprowadziło do rozproszenia zakonników. Większość z nich wyjechała do Ameryki, a część pozostała w Niemczech w charakterze wychowawców i duszpasterzy. Wśród tej ostatniej grupy znajdował się generał jezuitów Jan Filip Roothaan, który uwzględniając apel biskupów niemieckich dotyczący konieczności przeprowadzenia misji ludowych na terenie Niemiec, zwołał rozproszonych zakonników do Kolonii, którzy pozytywnie ustosunkowali się do wniosku episkopatu niemieckiego²². W tym też celu zostali zaangażowani najlepsi misjonarze zakonu na czele z Maksymilianem von Klinkowströmem, którego ściągnięto z Australii²³, Piotrem Rohem, który przybył z Włoch²⁴ oraz z Kettererem, który przyjechał z Anglii. Pierwsza jezuicka misja miała miejsce w Harsewinkel 14.10.1849 r., którą przeprowadzili ojcowie Burgstahler, Maksymilian von Klinkowström oraz Ketterer. Skuteczność tej misji spowodowała zapotrzebowanie ich przeprowadzenia w innych miejscowościach Niemiec, a także przyczyniła się do zakładania kolegiów, rezydencji oraz stacji misyjnych. Potrzeba misji ludowych wymusiła na jezuitach utworzenie kolejnych grup misyjnych, które do czasów Kulturkampf u przeprowadziły około 1500 misji w różnych częściach Niemiec w tym także na Śląsku²⁵.

2. Jezuickie misje ludowe na terenie Śląska

W 1848 r. zachodnia część Europy znalazła się w strefie paryskiej rewolucji lutowej, która zawierała w sobie silny ruch antyjezuicki. Pewna część jezuitów z Włoch i Szwajcarii zmuszona była do emigracji, a miejscem ich azylu okazały się kolegia jezuickie w Galicji. Fala ruchu rewolucyjnego, która dość szybko

²⁰ Z. L e c, *Jezuickie misje ludowe na Śląsku w latach 1851-1872*. W: *W kręgu chrześcijańskiego orędzia moralnego. Księga jubileuszowa poświęcona ks. prof. Antoniemu Mlotkowi*. Red. M. B i s k u p, T. R e r o Ń. Wrocław 2000, s. 768.

²¹ B. D u h r, *Aktenstücke zur Geschichte...*, s. IX.

²² J. S t i e r l i, *Geschichte der Gesellschaft Jesu in Deutschland*. Ravensburg 1984, mps, s. 31-35.

²³ L. K o c h, *Jesuiten-Lexikon*. Paderborn 1934, s. 999.

²⁴ W. C r o c e, *Roh Peter SJ*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 8. Freiburg 1963, kol. 1361.

²⁵ L. K o c h, *Jesuiten-Lexikon*, s. 1825; A. R o t h e, *Schlesische Jesuiten aus dem 19. Jahrhundert*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte. T. 18: 1960, s. 222.

ogarnęła cesarstwo austriackie przyczyniła się także do postaw antyjezuickich, a samych zakonników oskarżano o podburzanie ludności do buntu, jak również brak postaw patriotycznych²⁶. Mimo, że dekret z 7.05.1848 r. podpisany przez cesarza Ferdynanda usuwał jezuitów z terenu cesarstwa, to jednak dzięki wstawiennictwu zastępcy gubernatora lwowskiego Agenora Gołuchowskiego mogli oni pozostać w swoich placówkach duszpasterskich, ale już jako zsekularyzowani księża i musieli podlegać jurysdykcji biskupiej²⁷. Sytuacja ta sprawiła, że prowincja galicyjska jezuitów uległa rozproszeniu, a szeregi zakonu opuściło 23 zakonników²⁸. Tak więc jezuiti z prowincji galicyjskiej przenieśli swoją dotychczasową działalność misyjną na tereny państwa pruskiego, znajdując u proboszczów zwłaszcza górnośląskich nie tylko zrozumienie ich trudnego położenia, ale przede wszystkim wsparcie w ich działalności misyjnej. Spora grupa duchowieństwa górnośląskiego na czele z Janem Alojzym Fickiem z Piekar Śląskich, Karolem Pressfreundem z Pilchowic czy też Ludwikiem Markewką z Mysłowic i jego bratem Leopoldem z Bogucic angażowała galicyjskich jezuitów do przeprowadzenia misji ludowych na terenie swoich parafii²⁹.

Pierwsi jezuiti z prowincji galicyjskiej przybyli do Piekar Śląskich w czerwcu 1848 r. prosząc tamtejszego proboszcza ks. Alojzego Ficka o umożliwienie im pobytu w parafii. W zamian oferowali swoją pomoc w konfesjonale i w głoszeniu kazań. Proboszcz Piekar Śląskich wyraził wielkie zadowolenie z faktu przybycia o. Augustyna Lipińskiego³⁰, wytrawnego kaznodziei, któremu zlecił głoszenie kazań dla pątników oraz o. Andrzeja Peterka, któremu przekazał prowadzenie chóru parafialnego, jak również polecił udzielanie dzieciom i młodzieży korepetycji³¹. Dla nich wystarał się od ordynariusza wrocławskiego Melchiora von Diepenbrocka uprawnienie diecezjalnych do spełniania różnych posług duszpasterskich³². Tym samym została zatwierdzona działalność jezuitów w piekarskim duszpasterstwie w charakterze wikariuszy³³. Zaangażowanie się ks. Jana Ficka w kwestie uregulowania statusu prawnego galicyjskich jezuitów wiązało się z jego planami przekazania parafii zakonnikom, w których widział prawowitych właścicieli sanktuarium Matki Bożej Piekarskiej. W tym też celu

²⁶ W. Chotkowski, *Powrót i powtórne zniesienie jezuitów w Galicji 1820-1848*. Warszawa 1904, s. 125; P. P. Gach, *Kasaty zakonów...*, s. 150;

²⁷ S. Zającki, *Jezuici w Polsce*. T. 5, cz. 2. Kraków 1906, s. 745-752.

²⁸ ATJKr, *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu inueneae anno 1848*. Sygn. 2447, s. 5-16.

²⁹ J. Wycisło, *Sanktuarium Matki Bożej w Piekarach Śląskich*. T. 1. Katowice 1991, s. 204; J. Mysior, *Listy ks. Alojzego Ficka z lat 1850-61*. Śląskie Studia Historyczno-Ieologiczne. T. 19/20: 1986-1987, s. 273.

³⁰ L. Grzebień, *Lipiński Augustyn Mateusz*. W: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 365.

³¹ J. Kossalla, *Das dekanat Beuthen O/S. In seinem schlesischen Teil*. Katowice 1936, s. 341.

³² S. Zającki, *Jezuici w Polsce*, s. 759.

³³ J. Wycisło, *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 205.

zebrał 300 talarów z przeznaczeniem na ponowne ich zagospodarowania się w Piekarach Śląskich³⁴. W ostateczności plan ten nie doszedł do skutku³⁵.

Do grupy dwóch pierwszych jezuitów przebywających w Piekarach Śląskich dołączył jeszcze w tym samym roku o. Karol Antoniewicz, który odegrał ogromną rolę w rozwoju życia duchowo-religijnego na Górnym Śląsku³⁶. Za jego to namową ks. Jan Ficek zaprowadził w swojej parafii pierwsze na Górnym Śląsku nabożeństwo majowe, które przybrało charakter patriotyczny³⁷. Wspomagał też piekarskiego proboszcza w jego działalności wydawniczej, zamieszczając w *Tygodniku Katolickim* cykl artykułów o charakterze religijno-patriotycznym³⁸.

Życzliwość z jaką spotkali się jezuita galicyjscy spowodowała, że do Piekarach Śląskich przybył 22.08.1849 r. o. Kamil Praszalowicz, który zastąpił wyjeżdżającego na misje do Brazylii o. Augustyna Lipińskiego³⁹. W następnych latach do parafii piekarskiej przybywali kolejni jezuita między innymi: Iwo Czyżowski (1850-1852), Ignacy Skrocki (1850-1851), Stefan Załęski (1851-1852), Antoni Proniewski (1852-1854), Józef Wawretschka (1852-1854), Karol Snarski (1854-1856) oraz Michał Harder (1854-1856). Ich pobyt ks. Jan Ficek wykorzystał do zorganizowania w Piekarach Śląskich pierwszej od XVIII w. misji ludowej, która miała stać się impulsem do ożywienia życia religijnego parafii, jak również do przeprowadzenia misji ludowych w innych parafiach Górnego Śląska. Na prośbę proboszcza Piekar Śląskich prowincjał jezuitów galicyjskich o. Mikołaj Baworowski wyraził zgodę na realizację tego planu i wyznaczył o. Karola Antoniewicza na superiora misji⁴⁰. Równocześnie do tego celu wyznaczył 9 jezuitów najbardziej doświadczonych w prowadzeniu misji. Ponadto zgodnie z wymogami prawa kanonicznego i państwowego ks. Jan Ficek w imieniu dekanatu bytomskiego i tarnogórskiego, które oficjalnie poprosiły jezuitów o przeprowadzenie misji ludowych, zabiegał u ordynariusza wrocławskiego Melchiora von Diepenbrocka o zezwolenie na ich przeprowadzenie. Biskup wrocławski, kierując się dekretem ministerialnym z 29.08.1850 r., który zezwalał na prowadzenie misji w diecezji wrocławskiej przez zagranicznych jezuitów,

³⁴ J. Wycisłó, *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 241.

³⁵ J. Myszó, *Duszpasterstwo parafialne...*, s. 131.

³⁶ M. Pater, *Ficek (Fiecek, Fietzek) Jan Alojzy Nepomucen*. W: *Słownik Biograficzny Katolickiego Duchowieństwa Śląskiego XIX i XX wieku* (dalej: SBDŚl). Red. M. Pater. Karowice 1996, s. 101.

³⁷ J. Wycisłó, *Piekary jako centrum katolicyzmu społecznego na Górnym Śląsku w XIX wieku*. W: *Ks. Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku*. Red. J. Wycisłó. Katowice 1992, s. 154-155.

³⁸ M. Jasińska-Wojtkowska, E. Oleszczak, *Antoniewicz Bożo Karol*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 1. Lublin 1995, kol. 669.

³⁹ J. Knossalla, *Das dekanat Beuthen...*, s. 342.

⁴⁰ ATJKr, *Listy o. Karola Antoniewicza SJ*. [List z 3.03.1851 r.]. T. 2. Sygn. 932A, k. 143-154.

udzielił swojego pozwolenia jezuitom galicyjskim do przeprowadzenia misji ludowych na terenie Górnego Śląska z prośbą o wygłaszanie nauk w języku polskim i niemieckim⁴¹.

Posiadając odpowiednie zezwolenia jezuita przystąpili do opracowywania planu misji, który miał obejmować wszystkie sektory życia duszpasterskiego i miał prowadzić do nowej jakości życia duchowego. Zgodnie ze szczegółowym planem opracowanym przez o. Karola Antoniewicza, o. Teofila Baczyńskiego oraz ks. Jana Ficka misje miały rozpoczynać się sobotnimi nieszporami o godz. 17⁰⁰ i śpiewem litanii do Matki Bożej oraz przekazaniem stuy przez miejscowego proboszcza przełożonemu misji, który następnie wygłaszał pierwszą naukę dotyczącą pojęcia i znaczenia misji. Następnym etapem była modlitwa Anioł Pański oraz pokropienie wiernych wodą święconą, po czym następowała modlitwa o błogosławieństwo dla misji⁴². W następne dni misje rozpoczynały się o godz. 5³⁰ nauką misyjną, po której odprawiano Mszę św. wotywną. Każdego dnia przed południem były odprawiane dwie Msze św., a w niedziele dodatkowo o godz. 11⁰⁰ celebrowano sumę. Między mszami wygłaszana była godzinna konferencja ascetyczna⁴³. W godzinach rannych i popołudniowych misjonarze prowadzili w grupach także katechezy dla dzieci i młodzieży. O godz. 14⁰⁰ miało miejsce długie nabożeństwo, podczas którego śpiewano godzinki, odmawiano różaniec i różne litanie. W czasie nieszporów po hymnie *Magnificat* była głoszona konferencja, przygotowująca do sakramentu pokuty. Ostatnia nauka głoszona była o godz. 20⁰⁰, po której śpiewano suplikacje i modlono się za zmarłych⁴⁴. Tematyka kazań misyjnych była inspirowana *Ćwiczeniami duchowymi* św. Ignacego Loyoli⁴⁵. Przed południem omawiane były prawdy wieczne. I tak w poniedziałek kazanie dotyczyło grzechu, we wtorek śmierci, w środę sądu ostatecznego, w czwartek piekła, w piątek o synu marnotrawnym, natomiast w sobotę o dwóch flagach. W popołudniowych naukach podejmowano tematykę przykazań Bożych przy czym w czwartek łączono przykazanie czwarte i piąte, w piątek szóste i siódme, a w sobotę trzy ostatnie. W niedzielę zachęcano do wytrwania w dobrym, a wieczorne kazanie odnosiło się do tajemnicy krzyża⁴⁶.

W oparciu o tak szczegółowo opracowany plan przeprowadzono pierwszą misję ludową na Śląsku w Piekarach Śląskich już 13.07.1851 r., której podjęli

⁴¹ J. M i o d e k, *Kościół śląski w dziejach polszczyzny*. W: *Ks. Jan A. Ficek i Piekary Śląskie...*, s. 144.

⁴² K. A n t o n i e w i c z, *Missya, czyli przysposobienie się do Missyi, jej działanie i skutki*. Leszno 1852, s. 28.

⁴³ J. W y c i s ł o, *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 212.

⁴⁴ T a m ż e, *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 215.

⁴⁵ V. S c h u r r, *Volksmission*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 10. Freiburg 1965, kol. 859.

⁴⁶ F. S p e i l, *Pater Karl Antoniewicz, Missionär der Gesellschaft Jesu. Ein Lebensbild*. Breslau 1875, s. 327-332.

się ojcowie: Stefan Załęski, Kamil Praszalowicz, Józef Woygtechowski, Antoni Kurowski, Iwo Czeżowski oraz Andrzej Peterek⁴⁷. W misjach tych wzięło udział około 12000 wiernych, wśród których byli także katolicy z okolicznych wiosek, jak również pielgrzymi z austriackiej części Śląska oraz Polacy z zaboru rosyjskiego⁴⁸. Liczba wiernych zwiększyła się w dniu zakończenia misji, kiedy to na nabożeństwo poświęcenia i postawienia krzyża misyjnego przybyło około 20000 wiernych⁴⁹. Jeszcze przez następny tydzień od zakończenia misji zarówno misjonarze, jak również okoliczni duchowni spowiadali rzesze pielgrzymów⁵⁰. W następnych tygodniach ta sama grupa misjonarzy, do których dączyli jeszcze Teofil Baczyński, Michał Harder, Franciszek Kiejnowski i Karol Snarski, z powodzeniem przeprowadziła misje w Tarnowskich Górach, Woźnikach, Biskupicach, Mysłowicach, Ćwiklicach, Pszczynie, Toszku i Bytomiu. Na przestrzeni zatem 4 miesięcy jezuiti galicyjscy przeprowadzili misje ludowe w 9 parafiach. W trakcie ich trwania podejmowali się także tzw. misji wewnętrznych, które polegały na posłudze misyjnej wśród chorych leżących w szpitalach, a także wśród więźniów. Tego rodzaju misje przeprowadzone zostały między innymi w powiatowym więzieniu w Tarnowskich Górach⁵¹. Misje ludowe na Górnych Śląsku zakończyły się uroczystym nabożeństwem dziękczynnym, które miało miejsce 16.11.1851 r. w Piekarach Śląskich⁵².

Misje ludowe przeprowadzone przez jezuitów na Górnym Śląsku przyczyniły się do rozpoczęcia przygotowań drugiego cyklu misji. W tym celu ks. Jan Ficek w porozumieniu z kanonikiem wrocławskim ks. Alojzym Karolem Gärthem, biskupim komisarzem w Opolu Adrianem Włodarskim oraz z biskupim komisarzem w Raciborzu ks. Franciszkiem Heide czynili starania o przekazanie jezuitom na cele misyjne klasztoru na Górze św. Anny. Jednakże plan utworzenia domu misyjnego na Śląsku dla jezuitów znalazł swe urzeczywistnienie z chwilą zaproszenia ich do Nysy przez tamtejszego proboszcza Ferdynanda Neumanna. Po swym przybyciu 26.11.1851 r. o. Karol Antoniewicz i Michał Harder zamieszkali w pojezuickim domu w pobliżu kościoła parafialnego i domu księży emerytów⁵³. Miesiąc później dołączyło do nich jeszcze dwóch jezuitów Aleksander Markiewicz i Józef Woygtechowsky. Jezuiti na przełomie lutego i marca 1852 r. przeprowadzili w Nysie misje ludowe, w których zaangażowanych było 7 zakonników⁵⁴. Dwa tygodnie wcześniej nyscy jezuiti głosili nauki

⁴⁷ B. D u h r, *Aktenstücke zur Geschichte...*, s. 425.

⁴⁸ ATJKr, *List A. Kurowskiego do J. Konwackiej z 17.05.1852 r.* Sygn. 977 B, k. 57.

⁴⁹ J. W y c i s ł o, *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 218.

⁵⁰ T e n Ź e, *Ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-społecznej*. Katowice 1992, s. 57.

⁵¹ ATJKr., *Listy o. Karola Antoniewicza SJ. [List z Tarnowskich Górnych]*. T. 3. Sygn. 932 A, k. 161.

⁵² *Schlesisches Kirchenblatt*. R. 1851, nr 50, s. 627.

⁵³ T. B ł a s z c z y k, *Zakony na Śląsku w dobie Kulturkampfu*. Wrocław 2004, s. 142.

⁵⁴ S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce porobiorowej*. Cz. 2. Kraków 1906, s. 766.

misyjne w Ząbkowicach Śląskich, a po misjach w Nysie wyjeżdżali do Oławy, Opola, Świętej Katarzyny, Świdnicy, Grodkowa, Koźła, Paczkowa, Głuchołaz, Ziębic i Wrocławia.

Oprócz terenów Śląska jezuita otrzymali zaproszenie do przeprowadzenia misji na terenie Księstwa Poznańskiego, a także w diecezji chełmińskiej. Wraz ze wzrastającymi potrzebami apostołstwa misyjnego prowincjał jezuitów galicyjskich o. Mikołaj Baworowski postanowił utworzyć nowe grupy misyjne, które miały zadośćuczynić wszelkim zapotrzebowaniom. Dlatego też do pracy misyjnej przeznaczył 16 członków prowincji galicyjskiej. Pierwszą grupę, która pozostawała w Piekarach Śląskich stanowili jezuita obsługujący parafie górnośląskie. Ich superiorem został o. Kamil Prasałowicz. Na Śląsku uformowały się dwie dodatkowe grupy misyjne, które głosiły nauki oddzielnie dla Polaków w języku polskim i osobno dla Niemców w języku niemieckim. Superiorem grupy polskojęzycznej został o. Andrzej Peterek, a dla grupy głoszącej nauki w języku niemieckim o. Józef von Klinkowström⁵⁵. W 1852 r. misje dla ludności polskojęzycznej odbywały się w Sławikowie, Ostrogu, Wodzisławiu, Bogucicach oraz Strzelcach Opolskich. Drugi rok pracy misyjnej przyniósł zatem jezuitom 22 serie nauk misyjnych.

Wraz z pojawieniem się dekretu cesarza Franciszka Józefa z 23.06.1852 r., który przywracał jezuitów w swoim państwie, jezuita galicyjscy zostali zobowiązani przez prowincjała do opuszczenia Śląska i powrotu do swoich macierzystych domów. Uwzględniając prośbę ordynariusza wrocławskiego Henryka Förstera przełożony prowincji galicyjskiej zgodził się na pozostawienie w Piekarach o. Karola Snarskiego, a w Nysie o. Michała Hardera⁵⁶. W 1856 r. o. Karol Snarski opuścił ostatecznie Piekary Śląskie przez co całkowicie została zaprzepaszczona szansa otwarcia jezuickiej placówki w tym mieście. Natomiast pobyt o. Michała Hardera w Nysie przyczynił się do rozwoju placówki, a tym samym umocnił jezuitów w tym mieście.

3. Skutki jezuickich misji ludowych

Po stu latach misje ludowe na nowo stały się praktyką duszpasterską, która zaowocowała wzrostem pobożności wśród wiernych. Akcja zapoczątkowana i przeprowadzona przez jezuitów galicyjskich na Śląsku przeszła najśmielsze oczekiwania. Dowodem tego jest sama liczba uczestników misji. W poszczególnych miejscowościach uczestniczyło w nich od 5000 do 12 000, a w niektórych przypadkach liczba uczestników misji sięgała nawet 20000 wiernych⁵⁷. Wi-

⁵⁵ S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce*, s. 766.

⁵⁶ B. D u h r, *Aktenstücke zur Geschichte...*, s. 220.

⁵⁷ J. B a d e n i, *Ksiądz Karol Antoniewicz, Towarzystwo Jezusowe*. Kraków 1896, s. 192; S. Z a ł ę s k i, *Jezuici w Polsce*, s. 763.

doczynym efektem misji ludowych przeprowadzonych przez jezuitów była liczba rozdanych komunii świętych. I tak w 1851 r. w Biskupicach na zakończenie misji rozdano 4300 komunii, a w Mysłowicach do komunii przystąpiło około 7000 wiernych. Rok później podczas misji ludowych w Ziębicach do stołu Pańskiego przystąpiło 4000 wiernych, a w Nysie komunie świętą przyjęło 6000 osób⁵⁸. Prawa nastąpiła także w uczestnictwie w niedzielnych mszach św., co przyczyniło się do usakralenia dnia Pańskiego. Częstą praktyką stało się zamawianie Mszy świętych w intencji zmarłych. Propagowane podczas misji nabożeństwa maryjne wzmacniały kult do Matki Bożej oraz Serca Pana Jezusa i Maryi. Ponadto czas misji zachęcał do zakładania i tworzenia stowarzyszeń, w tym Bractw Trzeźwości. Skutkiem misji ludowych okazał się również wzmocniony ruch pielgrzymkowy zwłaszcza do Piekar Śląskich.

Misje prowadzone w poszczególnych miejscowościach ogarnęły wszystkie grupy społeczne parafii. Brali w nich udział najubożsi, studenci, chłopci, robotnicy, urzędnicy, a nawet ludzie pochodzący z wyższych sfer społecznych⁵⁹. Dzięki misjom jezuickim nastąpiła ściślejsza więź społeczeństwa z lokalnym duchowieństwem. Ponadto misje uspokoiły tendencje rewolucyjne i wpłynęły na postawy ludności także wiejskiej. Zachęcając do pracowitości i posłuszeństwa jezuita starali się wzmocnić autorytet państwa, a przez wpływ na urzędników państwowych podnieść warunki socjalne ludności⁶⁰. Przeprowadzenie misji wewnętrznych przyczyniło się do zorganizowanej troski o ubogich, chorych i opuszczonych.

Wypełnienie celu misji, jakim było obudzenie religijne społeczności, doprowadziło w ostateczności do licznych nawróceń. Powrót do wiary katolickiej był widoczny wśród członków masonerii, a także wśród protestantów⁶¹.

Efektom jezuickich misji ludowych przeprowadzonych na Śląsku w latach 1851-1852 stała się także naprawa obyczajów, objawiająca się w zwalczaniu nalogu alkoholowego. Ponadto misje przyczyniły się do niwelacji wzajemnej wrogości zarówno na tle życia sąsiedzkiego jak i konfesyjnego⁶².

Podsumowanie

W wyniku Wiosny Ludów (1848) wśród elit rządzących pojawiły się postawy antyjezuickie, oskarżające zakonników o tendencje rewolucyjne i podburzanie ludności do buntu. W wyniku szeroko zakrojonej akcji skierowanej przeciwko je-

⁵⁸ Zob. D. Zielenka, *Jezuickie misje ludowe na Śląsku w latach 1851-1852*. Wrocław 2000, mps.

⁵⁹ B. Dühr, *Aktenstücke zur Geschichte...*, s. 121.

⁶⁰ Tamże, s. 136.

⁶¹ Tamże, s. 121.

⁶² B. Dühr, *Aktenstücke zur Geschichte...*, s. 102.

zuitom cesarz Ferdynand dekretem z 7.05.1848 r. usunął ich z terenu cesarstwa, dając im możliwość pracy duszpasterskiej w dotychczasowych placówkach pod warunkiem sekularyzowania i podporządkowania się jurysdykcji biskupiej. Sytuacja ta doprowadziła do rozproszenia prowincji galicyjskiej jezuitów. Część zakonników znalazła miejsce schronienia na terenie państwa pruskiego i podjęła się działalności misyjnej w parafiach śląskich. W 1851 r. jezuita galicyjscy przeprowadzili w 9 parafiach Górnego Śląska misje ludowe, a jej efekty przyczyniły się do przeprowadzenia w następnym roku misji już w 18 miejscowościach Śląska.

Jezuickie misje ludowe, które na Śląsku zostały wznowione po ponad 100-letniej przerwie, przyczyniły się do wzrostu świadomości religijnej i wpłynęły na uporządkowanie religijno-moralne społeczności śląskiej. W wyniku misji ustąpiła deskralizacja niedzieli i świąt, rozwinął się kult maryjny, zapoczątkowały działalność Bractwa Trzeźwości, a przede wszystkim nastąpiły liczne nawrócenia.

Misyjna działalność galicyjskich jezuitów na Śląsku przyczyniła się także do powstania jezuickich rezydencji i misji, między innymi w Nysie (1851) i Świdnicy (1866), a tym samym do trwałego osiedlenia się jezuitów na Śląsku i poszerzenia swojego pola pracy także o działalność duszpasterską.

Anfängen jesuitischen Volksmissionen in Schlesien im XIX Jh.

Zusammenfassung

Als Folge des Völkersfrühling (1848) erschienen unter Regierungseliten antijesuitische Haltungen, die beklagten Jesuiten vom revolutionistische Tendenzen und Geschür des Volkes zum Mäntere. Im Folge der breiten Aktion gegen Jesuiten Keiser Ferdinand kraft des Erlasses von 7.05.1848 entfernte Jesuiten aus dem Reiche, gebend ihnen eine Möglichkeit der seelsorgerischen Tätigkeit als Weltpriester. Das führte zur Zerstreuung der galizischen Provinz der Jesuiten. Ein Teil der Ordensleuten fasste Fuß in Preußen und wirkte als Missionäre im Schlesien. Im Jahre 1851 predigten sie Volksmissionen in 9 Pfarreien im Oberschlesien mit großen Erfolg so, das schon im Jahre 1852 hatten sie schon 18 Volksmissionen in verschiedenen Pfarraen Schlesiens. Es war Neuanfang nach 100 Jahren. das führte zum religiösen Wachstum des kirchlichen Bewußtseins der schlesischen katholischen Bevölkerung. Im Folge dessen entwickelte sich der Marianische Frömmigkeit, wiederbelebte Sakralisierung Sonn und Festtagen, entschanden viele Abstinenzvereine und vor allen mehrere Konversionen.

Ihre Tätigkeit im Schlesien trug auch deutend bei zur Gründung der Residenzen und Missionen (Niederlassungen) von Jesuiten z. B. in Neiße (1851) und Schweidnitz (1866) und mit dem zur standhaften Niederlassung im Schlesien und verbreitung ihrer Tätigkeitsgebietes um die seelsorgerische Arbeit.

Übersetz von Ryszard Paszek SDS